УДК 338.45-230047

О. В. Посилкіна, О. В. Козирєва

Національний фармацевтичний університет

ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНКИ ТА УПРАВЛІННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМ КАПІТАЛОМ НА ВІТЧИЗНЯНИХ ФАРМАЦЕВТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

Структурні складові інтелектуального капіталу, як об'єкти інтелектуальної власності та нематеріальні активи, на вітчизняних фармацевтичних підприємствах недостатньо використовуються в операційній та інших видах діяльності, про що свідчать дані їх фінансових та бухгалтерських звітів. Недостатнє використання нематеріальних активів на вітчизняних підприємствах обумовлено складністю їх ідентифікації, недосконалістю чинного законодавства та недостатньою розробкою методичних рекомендацій щодо їх оцінки.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, нематеріальні активи, оцінка інтелектуального капіталу, фармацевтичне підприємство.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Інтеграція України до Європейського Союзу обумовлює необхідність впровадження в практику вітчизняних підприємств як досвіду розвинених країн з більш ефективного використання в процесах виробництва інтелектуальних ресурсів, так і розробки власного інструментарію оцінки інтелектуального капіталу (ІК). Для фармацевтичної промисловості України — однієї з провідних галузей національної економіки, що має значний науково-технічний потенціал, така складова, як ІК, стає одним із основних стратегічних ресурсів подальшого розвитку. Тому, сьогодні досягнення конкурентних переваг українськими фармвиробниками на вітчизняному та на зарубіжному ринках можливе лише за умови ефективного використання інтелектуальних ресурсів. Ці дані вимагають детального аналізу й розробки методичних підходів до оцінки й управління ІК вітчизняних фармацевтичних підприємств (ФП).

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемою дослідження ІК займались такі широко відомі зарубіжні вчені, як Г. Беккер, Е. Брукінг, Б. Вейсброда, Д. Даффі, Л. Едвінсон, Д. Клейн, М. Мелоун, Б. Хансен; російські дослідники Л. С. Шаховська, Б. Б. Леонтьєв, В. Л. Іноземцев, а також вітчизняні науковці В. В. Бирський, Г. Задорожній, Н. І. Чухрай, С. М. Ілляшенко. Окремі аспекти дослідження складових інтелектуального капіталу ФП висвітлювались у роботах В. А. Загорія, З. М. Мнушко, О. П. Півень, Н. С. Пономаренка, О. В. Посилкіної, В. В. Страшного, С. Феліциної, В. М. Тіманюк [1–9].

НЕ ВИРІШЕНІ ЧАСТИНИ ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Незважаючи на велику кількість наукових праць та значні досягнення в області обґрунтування теоретичних засад управління ІК, питання щодо його оцінки та формування, аналізу реального стану його використання на ФП залишилося поза увагою дослідників.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У західних країнах із розвитком новітніх технологій спостерігається зменшення суми коштів, які авансуються на такі традиційні фактори виробництва, як сировина, матеріали та робоча сила, наслідком чого є скорочення обігового капіталу підприємств. При цьому необіговий капітал збільшується за рахунок накопичення нематеріальних активів, інших об'єктів інтелектуальної власності та відповідного розвитку організаційних знань.

В результаті цього відбувається істотний розрив між ринковою і балансовою вартістю підприємств, що свідчить про зростання ролі ІК у складі ресурсів підприємств.

Співвідношення між ІК і акціонерним капіталом (АК) на підприємствах різних країн світу,

© О. В. Посилкіна, О. В. Козирєва, 2009

за даними П. Страссмана [10], наведене в таблиці 1.

Як видно з наведених даних, для більшості країн ІК складає від 37, 9 % до 52,8 % від балансової вартості активів, що свідчить про його значну питому вагу в загальній вартості активів. У Германії рівень ІК особливо високий й перевищує рівень авансованого капіталу. При цьому автор не наводить пояснень щодо причин, які обумовлюють подібну тенденцію.

Значний розрив між ринковою і балансовою вартістю є характерним для компаній, що працюють в інтелектуальній сфері. При цьому простежується стійка тенденція щодо зростання цього розриву.

Так, за даними 2007 року вартість ІК в американських компаніях, що працюють у сфері високих технологій, складала 79 % його загальної вартості, а на початку 2008 року — вже 88 % [11]. При оціннюванні надійності компанії з погляду надання кредиту або участі в довгострокових спільних проектах, оцінювачі та інвестори виходять з того, що вартість ІК повинна складати не менше 40 % у загальній структурі капіталу [10].

Як свідчать проведені дослідження, на російських підприємствах вартість ІК в загальній вартості ресурсів підприємства в середньому складає 8-12 % [11].

Аналіз структури майна українських ФП свідчить про те, що у вітчизняній практиці результати творчої, винахідницької праці не знаходять належної оцінки та застосування. Так, на багатьох ФП за статтею «Нематеріальні активи», яка відбиває, в тому числі, і наявність результатів реалізації творчої праці, проставлений прочерк або відбита незначна сума. Хоча в умовах жорсткої конкурентної боротьби саме вагомі показники за даною статтею стають головною умовою зростання ринкової вартості вітчизняних ФП, їх спроможності конкурувати з провідними фармацевтичними компаніями.

Іншою, але не менш важливою, є проблема відображення ІК підприємства в бухгалтерській та фінансовій звітності. Вона обумовлена як невідповідністю вітчизняного законодавства вимогам часу, так і слабкими можливостями формального й адекватного опису і виміру інтелектуальних ресурсів, що внесені до бухгалтерської звітності за статтею «Нематеріальні активи».

Згідно з чинним законодавством, нематеріальні активи (НМА) — це об'єкти інтелектуальної, зокрема, промислової власності, а також інші аналогічні права, визнані у встановленому законодавством порядку, об'єктом права власності платника податку [12].

До нематеріальних активів належать довгострокові вкладення (інвестиції) у придбання об'єктів промислової та інтелектуальної власності, права на здійснення окремих видів діяльності, права оренди будівель (споруд, приміщень) або користування ними, а також інших аналогічних майнових прав, що визнані об'єктом права власності підприємства.

Визнання, оцінка та облік нематеріальних активів ведеться щодо кожного об'єкта відповідно до П (С) БО 8 «Нематеріальні активи».

Згідно з П (С) БО 8, нематеріальний актив — це немонетарний актив, який не має матеріальної форми, може бути ідентифікований та утримується підприємством з метою використання протягом періоду більше одного року (або одного операційного циклу, якщо він перевищує один рік) для виробництва, торгівлі, в адміністративних цілях чи надання в оренду іншим суб'єктам [12].

Не належать до складу нематеріальних активів (НМА) вкладення в придбання об'єктів промислової та інтелектуальної власності, майнових прав, програмних продуктів з метою подальшого продажу.

Визнання НМА в обліку та звітності здійснюється за такими критеріями:

- як активу взагалі, якщо існує вірогідність одержання підприємством майбутніх еконо-

Таблиця 1

СПІВВІДНОШЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО І АКЦІОНЕРНОГО КАПІТАЛІВ В ЗАРУБІЖНИХ КОМПАНІЯХ

Кількість компаній у вибірці	Країна	Медіана відношення, ІК /АК	Питома вага компаній, у яких ІК > АК
123	Німеччина	1,046	94
162	Італія	0,528	91
2959	США	0,472	91
1175	Великобританія	0,465	86
1768	Японія	0,407	95
120	Швейцарія	0,379	87
308	Канада	0,158	60

мічних вигід та може бути достовірно визначена його ціна;
- як необоротного активу, що утримується протягом терміну понад 12 місяців чи одного операційного циклу, якщо він перевищує 12 міс.;
- як нематеріального активу за умов відсутності матеріальної форми або можливості ідентифікації (відокремлення від підприємства).

В обліку та фінансовій звітності НМА поділяються за такими ознаками:
- права користування природними ресурсами (право користування надрами, іншими ресурсами природного середовища, геологічною та іншою інформацією про природне середовище тощо);
- права користування майном (право користування земельною ділянкою, будівлею, право на оренду приміщень тощо);
- права на знаки для товарів і послуг (товарні знаки, торгові марки, фірмові назви тощо);
- права на об'єкти промислової власності (право на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, штами мікроорганізмів, культури клітин, сорт рослин, породи тварин, ноу-хау, захист від недобросовісної конкуренції тощо);
- авторські та суміжні з ними права (право на літературні та музичні твори, програми для ЕОМ, бази даних, раціоналізаторські пропозиції тощо);
- гудвіл;
- незавершені капітальні інвестиції в нематеріальні активи;
- інші нематеріальні активи (право на ведення діяльності, на використання економічних та інших привілеїв тощо) [12].

Сьогодні у всьому світі одним із головних напрямків формування конкурентних переваг компаній є нарощення гудвілу.

Гудвіл (ділова репутація) — це нематеріальний актив, вартість якого визначається як різниця між балансовою вартістю активів підприємства та його звичайною ціною як цілісного майнового комплексу, яка виникає внаслідок використання кращих управлінських якостей, домінуючої позиції на ринку товарів (робіт, послуг) та нових технологій [13].

За іншим визначенням, гудвіл: це — умовна вартість ділових зв'язків фірми, «ціна» накопичених нематеріальних активів фірми (престиж торгових марок, досвід, нові технології, ділові зв'язки, постійна клієнтура, домінуюча позиція на ринку тощо); грошова оцінка різниці між ціною діючого підприємства та реальною вартістю його основного капіталу; потенційний дохід, який може отримати покупець тієї чи іншої фірми від використання загальної суми її активів за винятком її зобов'язань [14].

На рис. 1 наведено розрахунок питомої ваги НМА за ступенем відображення в бухгалтерській звітності 18 вітчизняних ФП.

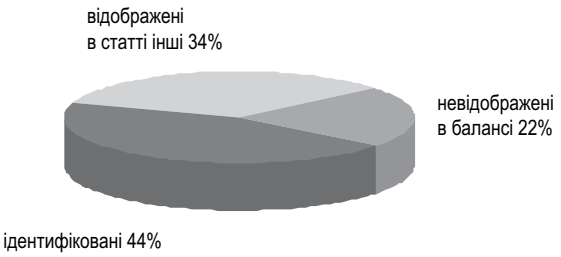

Рис.1. *Питома вага вітчизняних ФП за ступенем відображення НМА в бухгалтерській звітності за загальною кількістю*

Як видно з рис. 1, на сьогодні приблизно 22 % ФП не зазначають нематеріальні активи в бухгалтерській звітності, а більша частина цих активів заноситься до досить узагальненої статті «інші необоротні активи». Однак на тих ФП,

Таблиця 2

ЧАСТКА НМА ТА ОЗ В ПІДСУМКУ АКТИВУ БАЛАНСУ НА ВІТЧИЗНЯНИХ ФП, НА ЯКИХ ІДЕНТИФІКОВАНО НМА

Код за ЄДРПОУ	Частка НМА в підсумку активу балансу, %		Частка ОЗ в підсумку активу балансу, %	
	01.01.2007 р.	01.01.2008 р.	01.01.2007 р.	01.01.2008 р.
00481241	0,034	0,043	14,670	14,126
00333919	0,198	0,254	55,883	45,269
00480796	0,006	0,173	33,124	29,574
01973101	0,098	0,113	48,546	46,834
23518596	0,004	0,004	53,166	49,898
00480862	0,046	0,039	31,705	38,0774
05768473	0,015	0,186	59,826	64,181
00481198	1,234	1,172	37,252	34,372

Таблиця 3

ЧАСТКА НМА ТА ОЗ В ПІДСУМКУ АКТИВУ БАЛАНСУ НА ТИХ ПІДПРИЄМСТВАХ УКРАЇНИ, ДЕ НМА ВІДОБРАЖЕНО В СТАТТІ «ІНШІ»

Код за ЄДРПОУ	Частка НМА в підсумку активу балансу, %		Частка ОЗ в підсумку активу балансу, %	
	01.01.2007р.	01.01.2008 р.	01.01.2007 р.	01.01.2008 р.
31437750	0,053	0,066	54,315	49,648
22676945	0,004	0,005	42,726	46,846
00374870	0,003	0,002	57,029	46,666
01973452	0,033	0,024	48,356	45,807
32134362	0,066	0,050	70,219	69,138
00482329	0,391	0,349	24,685	11,440

де все ж таки НМА ідентифікуються та відображаються в бухгалтерській звітності (44 %), вони становлять досить незначну частку порівняно з основними засобами (ОЗ) у загальному підсумку балансу (табл.2).

У табл. 3 подано показники, які характеризують співвідношення НМА та ОЗ у підсумку активу балансу українських ФП, де НМА відображено в статті «інші».

Як видно з табл. 2 і 3, тільки на одному із 18 досліджуваних ФП (ЗАТ «Фармак») частка НМА в підсумку активу балансу перевищує 1 %. На інших ФП вартість, яка припадає на НМА, ніяк не впливає на підсумок активу балансу. Це свідчить про те, що керівництво вітчизняних ФП не приділяє належної уваги відображенню, оцінюванню й постановці на баланс наявних інтелектуальних ресурсів.

Визначити питому вагу окремих категорій НМА в загальній кількості ідентифікованих можна за допомогою методу контент-аналізу, який полягає в трансформації текстової інформації в кількісні показники. Результати проведених розрахунків за досліджуваними ФП наведено на рис. 2.

Як видно з рис. 2, найчастіше в балансі вітчизняних ФП відображається три категорії НМА: права на об'єкти промислової власності,

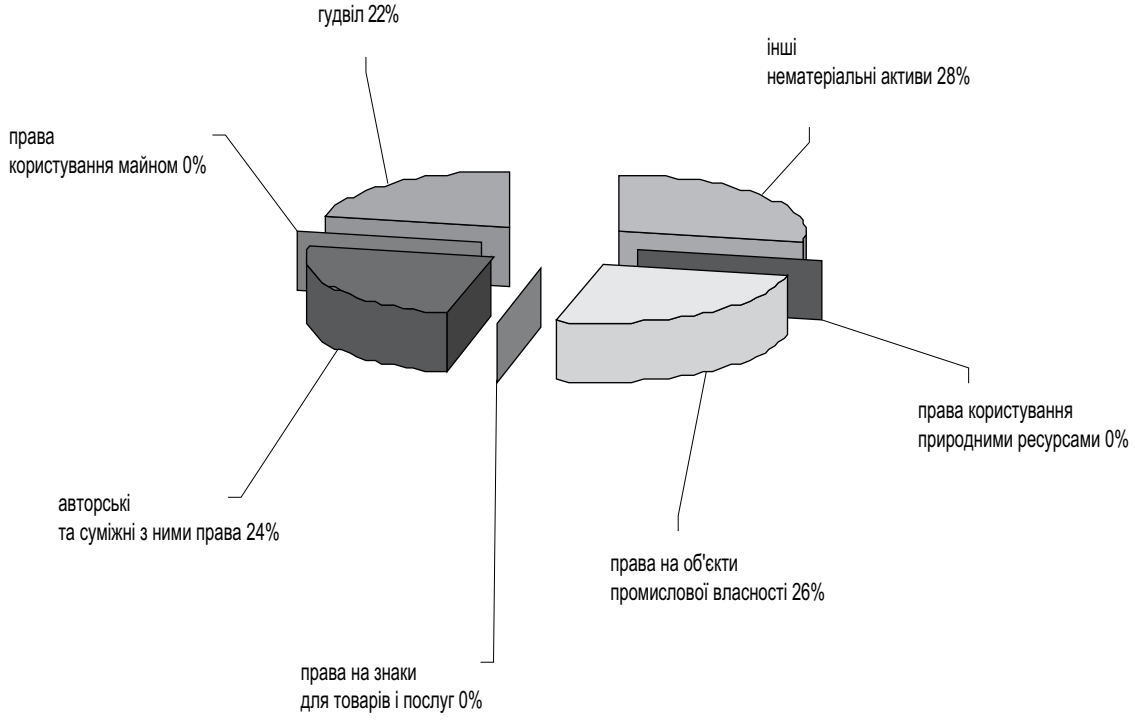

Рис. 2. *Питома вага НМА за категоріями в загальній кількості ідентифікованих НМА на фармацевтичних підприємствах*

авторські та суміжні з ними права, інші нематеріальні активи.

НМА залежно від джерела надходження розподіляються на: виготовлені власними силами; придбані за грошові кошти; придбані в обмін на інші активи; одержані як вклад в статутний фонд; одержані внаслідок об'єднання підприємств; одержані безоплатно; придбані за рахунок грошових коштів цільового фінансування.

До категорії НМА, що виготовлені власними силами, віднесено дослідження та розробки. Згідно з П (С) БО 8, дослідження — заплановані підприємством дослідження, які проводяться ним уперше з метою отримання і розуміння нових наукових та технічних знань [12].

Розробка — застосування підприємством результатів досліджень та інших знань для планування і проектування нових або значно вдосконалених матеріалів, приладів, продуктів, процесів, систем або послуг до початку їхнього серійного виробництва чи використання [12].

Слід зазначити, що недостатнє фінансування наукових досліджень в Україні пояснюється в значній мірі тим, що існуюча на сьогодні система бухгалтерського обліку не дозволяє розглядати процеси наукових досліджень та розробок як об'єкт для інвестицій.

Згідно з П (С) БО 8 не визнаються активами, а підлягають відображенню у складі витрат періоду витрати на:

- дослідження (належать до операційних витрат);
- підготовку та перепідготовку кадрів (адміністративні витрати);
- рекламу та просування продукції на ринку (витрати на збут);
- створення, реорганізацію та переміщення підприємства або його частини (адміністративні витрати);
- підвищення ділової репутації підприємства (адміністративні витрати);
- вартість видань (витрати на збут);
- створення торгових марок, товарних знаків (витрати на збут).

Тобто, якщо витрати на придбання комп'ютерів і програмного забезпечення можуть розглядатися як збільшення активів фармацевтичної компанії, то витрати на наукові дослідження, навчання й підвищення кваліфікації персоналу розглядаються як одноразові витрати, що знижують прибуток у звітному періоді.

Як свідчать дослідження, у провідних західних фармацевтичних компаніях інвестиції в розвиток ІК вже давно почали перевищувати вкладення в основні фонди та цінні папери. Вартість НМА у таких компаніях постійно збільшується і на сучасному етапі перевищує вартість матеріальних у декілька разів. Але навіть в західних фармацевтичних компаніях «інтелектуальні активи» при всій їхній значимості часто виявляються недооціненими, хоча саме вони в сучасних умовах стають головним джерелом стійкого соціально-економічного зростання.

Згідно з міжнародною практикою, непростою оцінкою ІК може бути перевищення капіталізованої вартості ФП над їх балансовою вартістю. Однак, хоча цей показник характеризується стійким зростанням у всіх постіндустріальних країнах (так, за період з 1973 до 2003 року середнє співвідношення ринкової ціни компанії та її бухгалтерської оцінки для американських корпорацій збільшилося з 0,82 до 1,992, а для високотехнологічних компаній — до 3,09), він незначною мірою і дуже умовно відбиває зрушення, які відбуваються в діяльності вітчизняних ФП [14].

Значною мірою це обумовлено самим предметом оцінювання. У процесі оцінки ІК ФП виникають певні труднощі. Такі його складові, як інформація та знання, є ресурсами, що значно відрізняються від традиційних: природних, фінансових, технічних, які відображаються в балансі ФП в грошовому еквіваленті. На відміну від цих матеріальних активів, нематеріальні активи або взагалі не піддаються кількісній оцінці, або оцінюються досить приблизно.

Зазвичай у міжнародній практиці вартість ІК обчислюється як різниця між вартістю діючого ФП і вартістю його матеріальних активів [14]. Якщо ціна продажу ФП виявляється вищою за балансову вартість, то ця різниця і складає ціну інтелектуальних активів: прав інтелектуальної власності, доходів, очікуваних від патентів, колективних знань співробітників компанії, їхніх досвіду й інтуїції, засвоєної ними інформації, зв'язків зі споживачами та ін., а також надбавки за придбання прав на управління ФП. Ця різниця на Заході найчастіше становить більше половини купівельної ціни компанії. Однак, як правило, ринкова вартість ІК ФП не відповідає дійсній цінності його інтелектуальних активів.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Таким чином, особливості структурних складових ІК ФП вимагають розробки відповідного інструментарію його оцінки.

Вирішення цієї проблеми дозволить виявити об'єктивну вартість ІК, який на сьогодні має набагато більше значення порівняно з матеріальним і фінансовим капіталом у забезпеченні про-

цесу створення довгострокових конкурентних переваг у вітчизняних ФП і динаміки зростання прибутку на майбутнє.

Таким чином, як свідчить міжнародний досвід, ІК поступово стане головним критерієм оцінки вартості українських ФП, тому що тільки рівень його розвитку спроможний в повній мірі відобразити динаміку їх організаційної стабільності і процесу створення додаткових переваг (цінностей) для клієнтів.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ІНФОРМАЦІЇ

1. Ілляшенко С. М. Менеджмент та маркетинг інновацій: монографія/С. М. Ілляшенко. — Суми, 2004. — 616 с. — ISBN 966-680-128-0.
2. Капіца Ю. забезпечення дотримання прав інтелектуальної власності в Європейському союзі / Ю. Капіца // Інтелектуальний капітал. — 2005. — № 4. — С. 3–10.
3. Фелицина С. Б. Принудительное лицензирование патентов на фармацевтические препараты в Европейское Союзе/С. Б. Фелицина, А. Е. Богачева // Биржа интеллектуальной собственности. — 2005. — № 5. — С. 21–24.
4. Актуальність розвитку процесів комерціалізації інтелектуальної власності у фармації/О. В. Посилкіна, В. М. Тіманюк // Пріоритети організаційно-економічної науки та освіти у розвитку вітчизняної фармації. Матеріали наук. — практ. конф. (3–4 березня 2005 р., м. Харків). — Х.: Вид-во НфаУ, 2005. — С. 135–140.
5. В. А. Загорій, В. В. Огородник, М. Л. Святиня Спектр інновацій у фармацевтичній галузі з позицій логістики/В. А. Загорій, В. В. Огородник, М. Л. Сятиня//Фармац. журн. — 2002. — № 2. — С. 3–7
6. Мнушко З. М., Вінник О. Ю., Страшний В. В. Дослідження інноваційних процесів на вітчизняних фармацевтичних підприємствах / З. М. Мнушко, О. Ю. Вінник, В. В. Страшний // Вісн. фармац. — 1998. — № 2. — С. 92–96.
7. Пивень Е. П. Научно-практические подходы к оценке стоимости научно-технической продукции по подготовке договора на создание лекарственного средства и продаже лицензии/Е. П. Пивень // Фармаком. — 2004. — № 2. — С. 93–99.
8. Пономаренко М. С., Загорій В. А., Огородник В. В. Основні питання стратегії розвитку фармацевтичноговиробництва/М. С. Пономаренко, В. А. Загорій, В. В. Огородник // Вісн. фармац. — 2002. — № 6. — С. 4–7.
9. Посилкіна О. В., Тіманюк В. М. Управління процесами комерціалізації інтелектуальної власності у фармацевтичній галузі: Методичні рекомендації/ О. В. Посилкіна, В. М. Тіманюк. — Х.: Вид-во НфаУ, 2003. — 23 с.
10. Климов С. М. Интеллектуальные ресурсы общества/С. М. Климов.— СПб, 2002. — С. 75–102.
11. Леонтьев Б. Б. Цена интеллекта/Б. Б. Леонтьев. — М.: «Акционер». — 2008. — С. 200.
12. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 18.10.99 р. № 242 та зареєстроване в Міністерстві юстиції України 02.11.99 р. за № 750/4043 (Із змінами, внесеними згідно з Наказами Міністерства фінансів України № 304 від 30.11.2006р., № 989 від 25.11.2006 р.)//Національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку. Нормативна база. Нова редакція. — Харків: Курсор, 2006. — С. 57–64.
13. Иноземцев В. Л. Парадоксы постиндустриальной экономики (инвестиции, производительность и хозяйственный рост в 90-е годы)/В. Л. Иноземцев//Мировая экономика и международные отношения. — 2003. — № 3. — С. 3–11.
14. Stewart T. A. Intellectual Capital. The New Wealth of Organizations. N. Y. — L., Doubleday/Currency, 1997. Copyright — T. A. Stewart, 2007.

УДК 338.45-230047

О. В. Посылкина, О. В. Козырева

ОСОБЕННОСТИ ОЦЕНКИ И УПРАВЛЕНИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫМ КАПИТАЛОМ НА ОТЕЧЕСТВЕННЫХ ФАРМАЦЕВТИЧЕСКИХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Структурные составляющие интеллектуального капитала, как объекты интеллектуальной собственности и нематериальные активы, на отечественных фармацевтических предприятиях недостаточно используются в операционной и других видах деятельности, о чем свидетельствуют данные их финансовых и бухгалтерских отчетов. Недостаточное использование нематериальных активов на отечественных предприятиях обусловленно сложностью их идентификации, существующим несовершенством законодательства и недостаточной разработкой методических рекомендаций относительно их оценки.

Ключевые слова: интеллектуальный капитал, нематериальные активы, оценка интеллектуального капитала, фармацевтическое предприятие.

UDC 338.45-230047

O. B. Posilkina, O. V. Kozireva

FEATURES OF ESTIMATION AND MANAGEMENT OF INTELLECTUAL CAPITAL ARE ON THE DOMESTIC PHARMACEUTICAL ENTERPRISES

Structural constituents of intellectual capital, as objects of intellectual property and immaterial assets, on domestic pharmaceutical enterprises not enough utillized in an operating-room and other types of activity, to what information testify them financial and book-keeping statements. Insufficient use of immaterial assets on domestic enterprises conditioned by complication of their authentication, existent imperfection of legislation and underexploitation of methodical recommendations in relation to their estimation.

Key words: intellectual capital, immaterial assets, estimation of intellectual capital, pharmaceutical enterprise.

Адреса для листування:
61001, м. Харків, вул. О. Невського, 18.
Кафедра управління
та економіки підприємства НФаУ.
Тел: (057) 771–81–47.

Надійшла до редакції:
15.09.09